

УДК 811.161.2:81"373.7

ББК 81.2Укр

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ НЕОФРАЗЕМ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРИ

ПАШИНСЬКА Л.М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню доволі активного в сучасному мас-медійному просторі процесу детермінологізації – міграції термінів за межі своїх терміносистем, зумовленої пошуком нових засобів образності. З'ясовано мовні та позамовні фактори, що сприяють детермінологізації звичаєвих термінів, названо терміносистеми, компоненти яких найчастіше зазнають переосмислення.

Ключові слова: детермінологізація, неофразеологізм, терміносистема, мас-медіа, експресивність.

The article investigates quite active in mass media text determinologization process – the phenomenon of migration terms beyond their terminological, caused the search for new means of imagery. Linguistic and extralinguistic factors contributing determinologization of conventional terms are found, terminology particularly favorable to rethinking is identified.

Key words: determinologization, new phraseological unit, terminology, mass-media, expressiveness.

Мова сучасних українських ЗМІ активно поповнюється неофразами, які плідно продукуються, засвоюються й функціонують у стилі мас-медіа, а також походять із різних джерел. Серед них розрізняємо як власне українські, основою яких є суспільно-політична, фінансово-економічна, виробничо-професійна, науково-технічна, військова, спортивна сфери, так і іншомовні входження. Останнім часом активізувався процес творення неофразеологізмів на основі розмовного стилю.

Важливим джерелом творення неофразем стає переосмислення давновживаних термінологічних словосполучень, структура яких зазнає семантичних зрушень. Різновидом таких семантичних змін є *детермінологізація* – соціально мотивоване явище міграції термінів за межі їхніх терміносистем. Детермінологізацію спостерігаємо при функціонуванні номінативних одиниць – генетично термінів – у загальнономовному значенні. У такому разі терміни, зберігаючи свою номінативну функцію, розвивають у новій системі парадигматичну і синтагматичну значеннєвість. Подібне явище також відбувається тоді, коли внаслідок використання в мовних актах терміни набувають вторинної номінації. Детермінологізація сприяє кількісному і якісному збагаченню загальноновживаної лексики й фразеології. Термінологічне словосполучення втрачає своє спеціалізоване значення і на його основі поступово формується переносне значення, зумовлене метафоричним або метонімічним перенесенням, лексикалізацією порівняння та ін. Отже, термінологічне словосполучення слугує семантичною базою для нової фраземи.

Явище детермінологізації неодноразово привертало увагу дослідників [2; 3; 4; 5; 6; 7; 9], проте межі цього явища в сучасному українськомовному мас-медійному просторі досі чітко не окреслені. Залишається актуальним визначення семантичних передумов та функційних особливостей детермінологізації, що спричиняє саме виникнення нових фразеологічних одиниць.

Мовознавців здебільшого цікавили критерії термінологізації мовного знака [1, с. 15; 2, с. 61–62], проте не менш важливим вважаємо визначення основних чинників детермінологізації словосполучень.

Мета пропонованої статті – виявити терміносистеми сучасної української літературної мови, компоненти яких найчастіше зазнають детермінологізації у мас-медійному просторі, з’ясувати семантичні передумови цього явища та функційні переваги неофразем, що постали на основі детермінологізації.

Мовознавці вважають, що детермінологізація – це запозичення слова / словосполучення з термінологічної системи і засвоєння їх літературною мовою, що пов’язане зі зміною їхнього значення чи сфери вживання. Причому одні дослідники у зв’язку з детермінологізацією відзначають спрощення позначуваного поняття [2, с. 63], а інші навпаки констатують розширення його семантичної структури [4, с. 43].

Семантичні зрушення, що відбуваються в термінологічних словосполученнях унаслідок їхньої детермінологізації, можна структурувати так: образне переосмислення → переносне використання → переносне значення. Основою для побудови образу часто слугує не науковий зміст терміна, а наше уявлення про нього. Саме метафорично осмислений термін підлягає детермінологізації. У такий спосіб розвинулися переносні значення у термінологічних словосполученнях: *хірургічне втручання, виробити / виробляти імунітет, підтвердити діагноз, зробити щеплення, бронзовий фіналіст, гуманітарна допомога, викликати алергію, видати / видавати на-гора, важка артилерія*. Характерно, що в прямому значенні словосполучення залишається одиницею терміносистеми, а в переносному виступає загальноживаною одиницею і функціонує в неспеціальних текстах, пор.: *Серед гостей, присутніх на ланчі особисто найбільшим успіхом користувалися “бронзовий фіналіст” президентських перегонів Сергій Тигінко та нереалізований “кіндер-сюрприз” Арсеній Яценюк (УМ)*. У зв’язку з подвійним використанням термінологічного словосполучення у науковій і позанаукових сферах дуже слушно видається думка О.М. Кримець про те, детермінологізація є “результатом взаємовпливу мовної та наукової картин світу” [3].

Прикладами взаємопроникнення термінів із підсистеми в підсистему можуть слугувати фразеологічні неологізми з різних галузей. Як засвідчує фактичний матеріал, джерелом значної кількості неофразем є сфера фізкультури і спорту: *коротка лава (лавка) запасних* ‘брак спортсменів, які можуть вийти на заміну гравців основного складу команди’, у переносному значенні – ‘брак резервних кадрів у вищих ешелонах влади, певної партії’ (*Підписавши відповідні укази, Президент, вважаю, не лише дав зрозуміти, що за багатьма напрямками роботи попередній Кабмін діяв непогано, а й черговий раз засвідчив, що “лава запасних” у нього, на жаль, є надто короткою (СТК); різні вагові категорії* – ‘борці, боксери, штангісти та ін. змагаються залежно від розподілу за ваговими категоріями’, у переносному значенні – ‘про людей різного соціального стану, ступеня впливу, значущості та ін.’ (*Я, в принципі, не розумію природу конфлікту головного режисера з акторами: у нас же різні вагові категорії, нерівні умови – я керую театром, а актор грає на кону. Вважаю, що коли виникає питання, кому належить провідна роль у театрі – актору чи режисерові, то це говорить про неблагополуччя в колективі (Д); грати м’язами (мускулами)* – у культуристів – демонструвати гру м’язами, у переносному значенні – ‘погрожувати, демонструвати готовність до війни’ (*“Великий скульптурний салон перестав грати м’язами, головним об’єктом пластичного мистецтва стала жінка” (УМ)*).

Детермінологізація спортивних термінів і їх входження в загальнолітературну мову зумовлені екстралінгвальними та власне лінгвальними факторами. Розвиток спорту в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століть спричинив появу значної кількості спортивних організацій, клубів, оздоровчих комплексів, навчально-тренувальних баз, стадіонів. Набули популярності види змагань, ігор, які раніше не практикувалися в нашій країні. Результатом усебічного висвітлення ЗМІ активної участі, значних досягнень і перемог наших спортсменів у змаганнях європейського та міжнародного рівнів стало активне використання спортивних термінів у прямому номінативному значенні й виникнення значної кількості неофразем унаслідок модифікації,

семантичного збагачення (метафоризації й метонімізації), а також детермінологізації – виходу термінів-професіоналізмів за межі власне терміносистем. Серед власне мовних факторів, які впливають на інтенсивність засвоєння загальнолітературною мовою термінів спорту, виділяємо такі: 1) семантичний зміст терміна (дефініція), який визначає його необхідність для загальнолітературної мови; 2) відсутність в загальній мові слова/словосполучення для номінації нового явища; 3) тенденція мови до експресивності; 4) слово- і фразоутворювальна активність спортивних термінів.

За нашими спостереженнями, особливо активно поповнюють групи неофразем терміносистеми суспільно-політичної та соціально-економічної сфер, що зумовлено процесами розвитку економіки, кардинальними змінами в матеріальному й духовному житті соціуму, напр.: *помаранчева революція* ‘мирний, безкровний перехід влади до опозиції в Україні’, *голосувати ногами* ‘відмова від участі в будь-яких заходах, висловлення протесту, незгоди з чимось’, *пінг-понгова дипломатія* ‘про дипломатичні стосунки, ініціатором яких є держава, яка шукає ґрунт для отримання від них у майбутньому певної користі’, *чорна бухгалтерія (каса)* ‘грошові операції (розрахунки), які не фіксуються офіційною державною статистикою’ (*Крім того, якщо б влада зробила поправки в законний спосіб, протестів підприємців не було б. Унаслідок цього підприємці вже нині починають “голосувати ногами”, тобто згортають свою діяльність (ЛП); Як відомо, Кіссінджер був ініціатором так званої пінг-понгової дипломатії, яка привела до зближення США і Китаю (Д); На момент візиту податківців у цеху зберігалось 36 тисяч пляшок горілки вартістю понад 230 тисяч гривень. Спиртне, а також виробниче обладнання, фальшиві акцизні марки та документацію “чорної” бухгалтерії вилучено (ICTV).*

Перенесення термінів з одного функціонального різновиду мови в інший зумовлює стильові видозміни. Прагнучи створити оригінальний текст, журналісти виявляють неабияку винахідливість у пошуках нової експресії, конотації, намаганні передати індивідуальне, нетрадиційне бачення подій, явищ, ситуацій, наповнити виклад матеріалу дотепними характеристиками, оригінальними образами.

Якщо основними критеріями термінологічності мовного знака називають семантичну прозорість, умотивованість; узвичаєність, здатність вступати у семантико-парадигмальні внутрішньотермінологічні системні зв’язки і відношення [2, с. 15], то для детермінологізації сприятливими факторами вважаємо зрозумілість, відомість терміна, поширеність позначуваних ним дій та явищ, його належність до терміносистем, доступних для широкого кола користувачів. Саме такі терміни найчастіше зазнають переосмислення.

Крім політичної, економічної та спортивної термінології, джерелами фразеологізації стають також словосполучення інших термінологічних систем, зокрема:

медицини: *штучне дихання* ‘існування когось або чогось за допомогою сторонньої підтримки’, *бути в глибокій комі* ‘занепадати, не мати розвитку’, *зробити щеплення* ‘захиститися від чогось небезпечного’, *мати імунітет* ‘бути захищеним, стійким, несприйнятливим; почуватися впевнено’, *викликати алергію* ‘викликати спротив, подразнення, збудження у кого-небудь; несприйняття чогось/когось’, *піддаватися реанімації* ‘відновлюватися, повертатися у попередній розвинений стан (у економіці і т.д.)’, *хірургічне втручання* ‘різкі (крайні), невідкладні дії’ (*А життя показує, що “партію влади” без опори на певні верстви населення, на близьку цим верствам ідеологію, утворити можна, але жити така партія зможе лише за допомогою “штучного дихання” (Д); Як завжди в день народження Олександра Довженка вітчизняні кіношники відзначили своє професійне свято. Вже набридло з року в рік писати практично одне й те ж, щось на кшталт “це свято зі слюзам на очах” або “рідне кіно в глибокій комі” (УіСС);*

математики: *диктувати умови задачі* ‘нав’язувати кому-небудь свої погляди і змушувати діяти відповідно до них’, *володіти табличкою множення* ‘рахувати прибутки’, *забувати про табличку ділення* ‘не ділитися, не платити податки (про олігархів, тіньових ділків)’ (*Але реформа*

у версії Банкової провалилася остаточно, і осінь **диктує** Вікторові Володимировичу свої **“умови задачі”** (ІНРК); **“Біда в тому, – пояснив Винничук, який є головним редактором “ЛА “Піраміди”, – що деякі наші бізнесмени володіють лише табличкою множення і забувають про табличку ділення”** (Д);

авіації: **запасний аеродром** ‘посада чи престижне місце, яким запасається офіційна особа на випадок відставки’, **вищий пілотаж** ‘вияв високої майстерності, таланту, здібностей’, **круте піке** ‘різкий занепад, утрата чогось’, **стати (поставити) на крило** ‘відновити тренувальні бойові польоти’, **крутити (покрутити, прокрутити) пропелер** ‘активізувати якісь дії’, **повітряні ворота ‘аеропорт’** (Тоді частина людей пішла з “Дня” до “Всеукраїнських відомостей”, на **“запасний аеродром”**, підготовлений тоді ще партнерським тандемом Лазаренко – Тимошенко; І тоді ще не всі актори спроможні на **“вищий пілотаж”** в такому складному стилі – правдиво, щиро, сердечно **“жити”** в образі героя, не пропускаючи подробиць психологічних реакцій, водночас не збиваючись на побутовізм, на повсякденні інтонації, витримуючи рівень високого узагальнення, виправдовуючи умовно-символічні дії (Д);

космонавтики: **вивести на орбіту** ‘повернутися до звичного життя’, **зоряні війни** ‘міжпланетні зіткнення, сутички, боротьба’, **зоряний ешелон** ‘політична, економічна, культурна еліта’, **космічний човник** ‘корабель багаторазового використання’ (Так і людині, що зупинилася в житті, – спочатку страшно, потім навіть якийсь кайф неробства настає, а потім себе вже й не завести, й не **вивести на нормальну орбіту** існування – ось вона, образно кажучи, суспільна смерть і настає (УіСС); Наступну версію можна назвати кадровою. Йдеться про те, що крісло Генпрокурора лишилося мало не єдиним із **“зоряного ешелону”** крісел, яке ще не контролювали есдеки (УМ);

військової справи: **відповісти не за статутом**, у глибокому тилу [перебувати], **переходити у контратаку**, **важка артилерія**, **вільні стрільці**, **другий ешелон** (Охоронці, отримавши від начальства черговий **“нагоняй”**, ніби змазалися між собою – хто дошкульніше **“дістане”** політичних, особливо, аби ті **відповіли “не за статутом”** (Ст.);

сфери культури: **театру і кіно** – **здобути одну з провідних ролей** ‘вибороти першість у чомусь’, **закулісний сценарій** ‘щось приховане, таємне’, **за власним сценарієм** ‘діяти згідно своїх власних планів’, **найгірший сценарій** ‘невдалий план дій’, **сюжетна лінія** ‘послідовність розвитку подій’, **мильна опера** ‘багатосерійний телефільм, сентиментальний за змістом’ (Уміння України **“грати на випередження”** дозволяє їй **здобути одну з провідних ролей** на континентальних ринках газу (УМ);

музичної сфери: **усе по цимбалах** ‘байдуже, все одно’, **жива музика** (англ. *live-music*) ‘музика, яка виконується безпосередньо музикантами, без використання якихось технічних засобів’, **живий звук** (англ. *live [sound]*) ‘виконання й сприйняття співу, музики безпосередньо, без використання технічних засобів підсилення чи репродукування’; **замовляти музику** (**Живий звук**, **найкращі юні співаки, а які костюми, покажи! ... У всіх такі сильні й гарні голоси і повністю все живий звук, ніяких тобі “даблів” та “фанер”!** (Кияни); Питання **“З ким ви, майстри культури?”** завжди було риторичним, а тому нецікавим. Ну, з ким же це? З тими, хто керує, хто **замовляє музику**, хто кличе на урядові концерти. З тими, у кого джипи, клуби, заводи, газети, пароплави (УМ);

різних видів ігор, зокрема карти, більярд, спортлото та ін.: **гра з відкритими картами**, **не мати жодного козира в руках**, **боротися за джек-пот**, **гарантувати бонуси**, **загнати в лузу**, **зробити ставку** (Олександр, який добровільно обрав собі роль аутсайдера і опозиціонера, безкомпромісного борця за справедливість, прихильника **“гри з відкритими картами”**, був основним каталізатором конфліктів у племені (Д); Після етапу **“Золотої ліги ІААФ”**, який відбувся в Берліні, **за “джек-пот” бореться** тільки бігунка на 800 м із Мозамбіку Марія Мутола; Оракули передрікають, що призначення Олексія Альохіна – лише пробна куля, яку дніпропетровські трубники успішно **загнали в запорізьку лузу** (УМ).

Процес детермінологізації доволі активний у мас-медійному тексті й зумовлений пошуком нових – виразніших і несподіваних засобів образності. Термінологія становить дуже сприятливий матеріал для переосмислення. По-перше, посилення образності зумовлене контрастом між узвичаєним функціонуванням термінологічного словосполучення і його незвичним уживанням поза науковим контекстом. По-друге, місткості образу сприяє саме форма словосполучення, яке складається з кількох компонентів, що в сукупності формують певний образ, а на його основі фразеологічне значення. Тому невід’ємною властивістю фразеологічних інновацій є асиметрія між загальним значенням сталої одиниці та семантикою її компонентів, адже фразеотворення – це передусім процес семантичного перетворення, унаслідок якого виникають нові одиниці, це один із способів реалізації образності, а вона, як відомо, в системі засобів художнього відображення займає домінуючу позицію.

Отже, терміни різних галузей становлять продуктивний матеріал для формування нових фразеологічних одиниць. Унаслідок деспеціалізації та широкого вживання в мас-медійному дискурсі вони набувають нового – експресивного й образного – значення, яке нерідко містить ще й оцінний компонент. Завдяки цьому неофразами, що виникли внаслідок детермінологізації термінів, відзначаються семантичною місткістю, свіжістю сприйняття, ефектністю й зрозумілістю.

Виконане дослідження відкриває перспективи для зіставного вивчення процесів детермінологізації на матеріалі інших – споріднених і неспоріднених – мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М.П. Сучасна термінологія українського синтаксису: співвідношення питомого й запозиченого / М.П. Баган // Проблеми зіставної семантики: [збірник наукових статей] / [відп. ред. А.В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Вип. 12 – С. 10–16.
2. Крижко О.А. Особливості терміна як основної одиниці терміносистеми / О.А.Крижко // *Studia linguistica* : Зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Вип. 1. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – С. 62–67.
3. Кримець О.М. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу / О.М. Кримець. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk817/TK_wisnyk817_1_krymec'.htm
4. Ляхова О.В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 963. – Вип. 62. – С. 42–47.
5. Михалевич О. Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 135–141.
6. Мостовой Н.И. Детерминологизация в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Николай Иванович Мостовой. – К., 1971. – 248 с.
7. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Пашинська Людмила Михайлівна. – К., 2011. – 285 с.
8. Смерчко А.А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. А. Смерчко. – К., 1997. – 22 с.
9. Шаповалова Г.В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні аспекти) : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / Г. В. Шаповалова. – К., 2003. – 20 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Д – газета “День”

ICTV – телеканал
Кияни – газета
ЛГ – “Львівська газета”
Ст. – газета “Столиця”
УіСС – газета “Україна і світ сьогодні”
УМ – газета “Україна молода”
УП – інтернет-газета “Українська правда”
1НРК – Перший національний радіоканал
5ТК – телеканал “5 канал”

Дата надходження до редакції 10.05.2017